অধ্যায় ৫ ঃ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানী

অধ্যায় গাথঁনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ কোম্পানী সংগঠন

৫.৪ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

৫.৫ কোম্পানীৰ প্ৰকাৰ

৫.৬ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ সুবিধাসমূহ

৫.৭ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ অসুবিধাসমূহ

৫.৮ বিভিন্ন ব্যৱসায়িক সংগঠনৰ ব্যৱহাৰৰ উপযোগিতা

৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

৫.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- কোম্পানী সংগঠনৰ অৰ্থৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- কোম্পানী সংগঠনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ কোম্পানীৰ বৰ্ণনা দিব পাৰিব
- কোম্পানী আৰ্হিৰ সংগঠনৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব

৫.২ পৰিচয়

দ্বিতীয় অধ্যায়টোত আমি ব্যৱসায় সংগঠনৰ পৰিসৰ, বিভাগীয়কৰণৰ বিভিন্ন পদ্ধতি আৰু লগতে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বাহ্যিক সংগঠনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলোঁ। তৃতীয় অধ্যায়ত আমি এজনীয়া ব্যৱসায় আৰু অংশীদাৰী ব্যৱসায় সংগঠনৰ বিষয়েও আলোচনা কৰিলোঁ। এই অধ্যায়টোত আমি অন্যান্য প্ৰকাৰৰ ব্যৱসায় সংগঠন যেনে কোম্পানী সংগঠন, সমবায় সংগঠন আৰু ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৫.৩ কোম্পানী সংগঠন (THE COMPANY ORGANISATION)

কিছুমান উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যে, মূলধনৰ পৰিমাণক কিছুমান এককত ভাগ কৰি, যাক

অংশ বোলা হয় আৰু সীমিত দেনাৰ সৈতে কিছুমান ব্যক্তিয়ে স্ব-ইচ্ছাই সন্মিলিত হৈ কোম্পানী গঠন কৰে। এনে কোম্পানী একোটাক আইনত ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰা হয়, কিন্তু ইয়াৰ স্বাভাৱিক ব্যক্তিত্ব (কায়িক অৱস্থিতি) নাই। চিৰন্তন অনুক্রম (perpetual succession) আৰু উমৈহতীয়া তথা সাধাৰণ ছীল-মোহৰ থকা ই এক কৃত্রিম ব্যক্তিহে।

সেয়ে, সৰল অর্থত কোম্পানীৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিব পাৰি যে 'সাধাৰণ ছীল-মোহৰ আৰু চিৰন্তন অনুক্রম থকা আইনৰ দ্বাৰা কৃত্রিম ব্যক্তি হিচাপে গঠিত নিগমকৃত ব্যক্তিৰ সংঘকে কোম্পানী বোলা হয়। (An incorporated association which is an artificial person created by law having a common seal and perpetual succession)। Lord Justice Lindley-এ কোম্পানীৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে 'উমৈহতীয়া পুঁজিত ধন বা ধনৰ সমমূল্যৰ পৰিমাণেৰে বৰঙণি আগবঢ়োৱা ব্যক্তিসকলৰ এক সংঘ আৰু এই পুঁজি কিছুমান উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যৰ বেহাবেপাৰ বা ব্যৱসায়ত বিনিয়োগ কৰা হয় আৰু ইয়াৰ পৰা পোৱা লাভ বা লোকচান তেওঁলোকে ভগাই ল'ব। মুদ্রা মূল্যত সংগৃহীত উমৈহতীয়া ধন কোম্পানীৰ মূলধন হ'ব। যিসকল ব্যক্তিয়ে বৰঙণি আগবঢ়ায় তেওঁলোকক সদস্য বোলা হয়। প্রতিজন সদস্যই আগবঢ়োৱা সমানুপাতিক মূলধনৰ পৰিমাণকে তেওঁৰ অংশ বোলা হয়। অংশপত্রসমূহ সদায় হস্তান্তৰযোগ্য হয় যদিও সিহঁতক হস্তান্তৰ কৰা ক্ষমতা কম-বেছি পৰিমাণে প্রায়ে সীমাবদ্ধ হৈ থাকে (An association of many persons who contribute money or money's worth to a common stock, and employ it in some common trade or business (i.e. for a common purpose) and who share the profit or loss (as the case may be) arising therefrom, The common stock so contributed is denoted in money and is the capital of the company. The person who contribute are the members. The proportion of capital to which each member is entitled is his share. Shares are always transferable, although the right to transfer them is often more or less restricted)".

১৯৫৬ চনৰ ভাৰতীয় কোম্পানী আইনৰ 3(i) আৰু (ii) ধাৰা অনুসৰি কোম্পানী হৈছে 'এই আইনৰ অধীনত গঠিত আৰু পঞ্জীয়ন হোৱা কোম্পানী বা এটা বিদ্যমান কোম্পানী (a company formed and registered under this Act or an existing company)। এটা বিদ্যমান কোম্পানী বুলিলে পূর্বৰ যিকোনো কোম্পানী আইনৰ অধীনত গঠিত আৰু পঞ্জীয়ন হোৱা কোম্পানীকে বুজায়।

কোম্পানীৰ সংজ্ঞা (Definition of company) :

Haneyৰ মতে "যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানী হৈছে এক স্বেচ্ছাধীন সংঘ যাৰ মূলধন কিছুমান হস্তান্তৰযোগ্য অংশৰ দ্বাৰা বিভাজিত আৰু মালিকীস্বত্ব পাবৰ বাবে ইয়াৰ সদস্য পদ পাব লাগে (A joint stock company is a voluntary association whose capital is divided into transferable shares and ownership is required for its

membership)"। Kimbal আৰু Kimbel ৰ মতে "কোম্পানী হৈছে আইনৰ দ্বাৰা বিশেষ উদ্দেশ্যে গঠিত বা কর্তৃত্বাধীন নিগম প্রকৃতিৰ এক কৃত্রিম ব্যক্তি (Corporation by nature is an artificial person, which is created by law for specific purpose as authorised)"।

এটা যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানী হৈছে স্থায়ী মূলধন, বিভাজনীয় অংশপত্রত বিভক্ত, চিৰন্তন অনুক্রম আৰু উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ থকা আইনৰ দ্বাৰা গঠিত এক কৃত্রিম ব্যক্তি। কোম্পানীৰ এক আইনগত পৃথক সত্তা আছে। ইয়াক বাধ্যতামূলকভাৱে পঞ্জীয়ন কৰিব লাগে। অংশ ক্রয় কৰা অংশধাৰকসকল কোম্পানীৰ অধিকাৰী তথা গৰাকী হয়। অংশধাৰকসকলে নির্বাচন কৰি দিয়া প্রতিনিধি হিচাপে সঞ্চালকমণ্ডলীৰ দ্বাৰা কোম্পানী পৰিচালনা কৰা হয়। এইদৰে পৰিচালনা আৰু মালিকীস্বত্ব ব্যৱহাৰিকভাৱে পৃথক হোৱা বাবে কোম্পানীৰ কার্যকাল চিৰস্থায়ী হয়। এই কার্যকালৰ ভিতৰত কোম্পানীৰ কোনো সদস্যৰ মৃত্যু, দেউলীয়া অৱস্থা বা বলিয়ালীয়ে কোম্পানীৰ ওপৰত কোনো প্রভাৱ পেলাব নোৱাৰে। এজন নির্দিষ্ট অংশধাৰকে কিনা অংশৰ লিখিত মূল্যৰ পৰিমাণলৈকে অংশধাৰকসকলৰ দেনা সীমিত হৈ থাকে।

৫.৪ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ (FEATURES OF JOINT STOCK COMPANY)

যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীত নিম্নলিখিত প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ পৰিলক্ষিত হয়—

১। **কৃত্রিম ব্যক্তি (Artificial Person) ঃ** কোম্পানী এটাৰ পৃথক আইনগত সত্তা আছে। ই নিজৰ নামত পণ্য ক্রয় আৰু বিক্রয় কৰিব পাৰে; ই নিজৰ নামত খৰচ পৰিশোধ আৰু আয় সংগ্রহ কৰিব পাৰে। ই আনৰ ওপৰত মোকর্দমা তৰিব পাৰে আৰু আনেও কোম্পানীৰ নামৰ ওপৰত মোকর্দমা তৰিব পাৰে। সেয়ে কোম্পানীক মানুহৰ দৰে বিবেচনা কৰা হয়, যদিও প্রকৃততে ই স্বাভাৱিক মানুহ নহয়। সেয়ে ইয়াক কৃত্রিম ব্যক্তি বোলা হয়।

২। **আইনৰ দ্বাৰা সৃষ্ট (Created by law) ঃ** এটা কোম্পানী আইনৰ নিয়মাৱলী অনুসৰণ কৰি গঠন, ব্যৱসায় চলোৱা আৰু ব্যৱসায় অৱসানো কৰা হয়। নিবন্ধন পত্র পাবৰ বাবে স্মাৰকলিপি, আভ্যন্তৰীণ নিয়মাৱলী আৰু অনুষ্ঠানপত্র আদি সহ কোম্পানীয়ে ৰাজ্যৰ কোম্পানী পঞ্জীয়কৰ ওচৰ চাপিব লাগে। অন্যান্য দলিলসমূহ পূৰণ কৰি দলিলসমূহ দাখিল কৰাৰ পিছত পঞ্জীয়কৰ পৰা কোম্পানীয়ে ব্যৱসায় নিবন্ধনৰ প্রমাণপত্র (Certificate of Incorporation) পাব।

৩। **স্থিৰ মূলধন (Fixed Capital) ঃ** কোম্পানীৰ মূলধনৰ পৰিমাণ স্থিৰ থাকে আৰু ইয়াক কোম্পানীৰ স্মাৰকলিপিত উল্লেখ কৰা থাকে। এই মূলধন কিছুমান হস্তান্তৰযোগ্য অংশপত্রত বিভক্ত কৰা হয়। এই মূলধন সম্পূর্ণকৈ আদায়ীকৃত নহ'বও পাৰে। ই হৈছে কোম্পানীৰ অনুমোদিত মূলধন যি পৰিমাণৰ মূলধন কোম্পানীৰ জীৱন কালত সংগ্রহ কৰিবৰ বাবে কর্তৃত্ব দিয়া হয়।

৪। **সীমিত দেনা (Limited Liability) ঃ** যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ অংশধাৰকসকলৰ দেনা তেওঁলোকক আবণ্টন কৰা অংশৰ লিখিত মূল্যৰ পৰিমাণেৰে সীমিত। উদাহৰণস্বৰূপে যদি এজন অংশধাৰকক দহটা দহটকীয়া অংশপত্ৰ আবণ্টন কৰা হৈছে তেনেহ'লে তেওঁৰ দেনা এশ টকালৈকে সীমিত হ'ব, যদিও কোম্পানীয়ে কেইবাকোটি টকাৰো লোকচান ভৰিব পাৰে।

৫। **চিৰন্তন অনুক্ৰম (চিৰস্থায়ী জীৱনকাল) [Perpetual succession (Permanent life)] ঃ** কোম্পানীৰ জীৱনকাল চিৰস্থায়ী। ইয়াৰ অংশধাৰকৰ মৃত্যু, অক্ষমতা, বলিয়া আৰু দেউলীয়া হ'লেও কোম্পানীৰ ব্যৱসায় চলিয়েই থাকে। কোম্পানী এটাৰ ইয়াৰ অংশধাৰকসকলৰ পৰা পৃথক স্পষ্ট আইনগত পৰিচয় আৰু অস্তিত্ব আছে। কোম্পানীৰ মালিকীস্বত্ব আৰু ইয়াৰ পৰিচালনাৰ মাজত বিচ্ছিন্নতা আছে। অংশধাৰকসকল কোম্পানীৰ অধিকাৰী হয় আৰু ইয়াক অংশধাৰকসকলৰ দ্বাৰা মনোনীত কৰা ব্যক্তিসকল, তথা সঞ্চালকমণ্ডলীয়ে পৰিচালনা কৰে।

৬। **গণতান্ত্ৰিক পৰিচালনা (Democratic Management) ঃ** কোম্পানী গণতান্ত্ৰিক ধৰণেৰে পৰিচালনা কৰা হয়। গণতন্ত্ৰক ৰাইজৰ, ৰাইজৰ বাবে আৰু ৰাইজৰ দ্বাৰা শাসিত চৰকাৰ হিচাপে সংজ্ঞা দিয়া হয়। একেদৰে কোম্পানী এটা অংশধাৰকসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু কোম্পানীয়ে অংশধাৰকসকলৰ বাবে কাম কৰে। কোম্পানী অংশধাৰকসকলৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত ব্যক্তিসকল তথা সঞ্চালকমণ্ডলীৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়।

৭। **উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ (Common Seal) ঃ** প্ৰতিটো কোম্পানীৰ নিজা উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ আছে। এই উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰত কোম্পানীৰ নাম খোদিত কৰা হয়। কোম্পানীৰ সকলোবোৰ দলিলতে এই ছীল-মোহৰ মাৰিব লাগে। কোম্পানী এটা কৃত্ৰিম ব্যক্তি, সেয়ে উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰে কোম্পানীৰ স্বাক্ষৰৰ প্ৰতীক হিচাপে প্ৰাধান্য পায়। কোম্পানীৰ হৈ কোনো ব্যক্তিয়ে কাম কৰিলে কাম কৰা দলিলসমূহত তেওঁ স্বাক্ষৰ কৰি কোম্পানীৰ ছীল-মোহৰ মৰাটো বাধ্যতামূলক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ পাঁচটা প্ৰধান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

৫.৫ কোম্পানীৰ প্ৰকাৰ (TYPES OF COMPANIES)

কোম্পানীসমূহক তলত দিয়া ধৰণে বিভক্ত কৰা হয়—

১। নিবন্ধনৰ ভিত্তিত যৌথকাৰবাৰ কোম্পানীসমূহক নিম্নলিখিত ধৰণেৰে শ্ৰেণী বিভাগ কৰা হয়—

(ক) চনদীয় কোম্পানী (Chartered Companies)

(খ) বিধিবদ্ধ কোম্পানী (Statutory Companies)

(গ) পঞ্জীভুক্ত কোম্পানী (Registered Companies)

২। দেনাৰ ভিত্তিত কোম্পানীসমূহক নিম্নলিখিত ধৰণেৰে শ্ৰেণীবিভাগ কৰা হয়—

(ক) অসীম দেনাৰ কোম্পানী (Unlimited liability company)

(খ) সীমিত দেনাৰ কোম্পানী (Limited liability company)

- অংশপত্ৰৰ দ্বাৰা সীমিত কোম্পানী (Companies limited by shares)
- প্ৰতিশ্ৰুতিৰ দ্বাৰা সীমিত কোম্পানী (Companies limited by guarantee)

৩। মালিকীস্বত্ত্বৰ ভিত্তিত কোম্পানীসমূহক নিম্নলিখিত ধৰণেৰে শ্ৰেণীবিভাগ কৰা হয়—

(ক) ৰাজহুৱা কোম্পানী (Public company) আৰু

(খ) ব্যক্তিগত কোম্পানী (Private company)

এই অধ্যায়ত আমি ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত কোম্পানীৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

(ক) ৰাজহুৱা কোম্পানী (PUBLIC COMPANY)

বৈশিষ্ট্য (Features) ঃ ৰাজহুৱা কোম্পানীৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

(১) ন্যূনতম সদস্য সংখ্যা সাতজন আৰু সৰ্বাধিক সদস্যসংখ্যা মুঠ অংশপত্ৰ সংখ্যাৰ দ্বাৰা সীমিত।

(২) অংশপত্ৰ হস্তান্তৰকৰণত কোনো সীমাবদ্ধতা তথা বাধানিষেধ নাই।

(৩) অনুষ্ঠানপত্ৰ বিলি আৰু অংশ আৰু ঋণপত্ৰৰ বাবে আবেদন আমন্ত্ৰণত সম্পূৰ্ণ স্বাধীনতা।

ৰাজহুৱা কোম্পানীৰ উদাহৰণ ঃ Bajaj Auto Ltd, Associate Cement Companies Ltd, Oswal Agro Limited ইত্যাদি।

(খ) ব্যক্তিগত কোম্পানী (Private Company)

বৈশিষ্ট্য ঃ ব্যক্তিগত কোম্পানীৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল ঃ

(১) অংশ (যদি থাকে) হস্তান্তৰৰ স্বাধীনতাত সীমাবদ্ধতা বা বাধানিষেধ।

(২) বর্তমান বা অতীতৰ কর্মচাৰী বাদ দি ইয়াৰ সদস্যৰ সংখ্যা ৫০ জনতে সীমাবদ্ধ ৰখা।

(৩) কোম্পানীৰ অংশ আৰু ঋণপত্ৰ কিনিবৰ বাবে জনসাধাৰণক আমন্ত্ৰণত বাধা।

(৪) ই অংশীদাৰী আৰু ৰাজহুৱা কোম্পানীৰ মিশ্ৰ আৰ্হি। ভাৰতীয় কোম্পানী আইনৰ অধীনত পঞ্জীয়ন হোৱা ই সীমিত দেনাৰ কোম্পানী। এই কোম্পানীৰ নামৰ শেষত "প্ৰাইভেট লিমিটেড (Private Limited)" শব্দকেইটা লিখা প্ৰয়োজন।

ভাৰতীয় কোম্পানী আইনৰ 3(i) (iv) ধাৰা অনুসৰি "এটা ৰাজহুৱা (public) কোম্পানী হৈছে এটা কোম্পানী যিটো প্ৰাইভেট কোম্পানী নহয় (A public company is one which is not a private company)"। প্ৰাইভেট কোম্পানীৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য হোৱা সদস্যসকলৰ সংখ্যা, অংশৰ হস্তান্তৰযোগ্যতা আৰু অনুষ্ঠানপত্ৰ বিলি কৰা ব্যৱস্থাৱলীত থকা সীমাবদ্ধতাসমূহ ৰাজহুৱা (public) কোম্পানীৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য নহয়। আন কথাত ক'বলৈ গ'লে এটা ৰাজহুৱা কোম্পানী য'ত সদস্যসকলৰ সংখ্যা, অংশৰ হস্তান্তৰযোগ্যতা আৰু অনুষ্ঠানপত্ৰ বিলি কৰাত প্ৰাইভেট লিমিটেড কোম্পানীত থকা বাধাসমূহ নাথাকে।

৫.৬ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ সুবিধাসমূহ (MERITS OF JOINT STOCK COMPANY)

এটা যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানী আৰ্হিৰ ব্যৱসায় সংগঠনত নিম্নলিখিত সুবিধাসমূহ উপলব্ধ হয়—

১। **স্থায়ী অস্তিত্ব (Permanent existence) ঃ** কোম্পানীৰ জীৱনকাল স্থায়ী। অংশপত্ৰধাৰকসকলৰ মৃত্যু, অক্ষমতা, বলিয়ালী আৰু দেউলীয়াই ইয়াৰ জীৱন কালক কোনো প্ৰকাৰে প্ৰভাৱিত কৰিব নোৱাৰে। ইয়াৰ আইনগত পৃথক সত্বা আছে। কোম্পানী অৱসান নঘটোৱাকৈ ইয়াৰ মালিকীস্বত্ব আৰু কোম্পানীৰ পৰিচালনাৰ সাল-সলনি কোনো বিঘিনি নোহোৱাকৈ সমাধা কৰিব পাৰি।

২। **সীমিত দেনা (Limited liability) ঃ** কোম্পানীৰ অংশধাৰকসকলৰ সর্বাধিক দেনা দায়িত্ব তেওঁলোকে ক্ৰয় কৰা অংশৰ লিখিত মূল্যৰ পৰিমাণতে সীমাবদ্ধ হৈ থাকে। অংশধাৰকসকলৰ ব্যক্তিগত সা-সম্পত্তি কোম্পানীয়ে বহিঃব্যক্তিসকলক দিবলগীয়া থকা দেনাৰ দাবীৰ নিষ্পত্তিৰ লগত সংলগ্ন কৰিব নোৱাৰে।

৩। **বৃহৎ পৰিমাণৰ মূলধনৰ প্ৰাচুর্যতা (Availability of large capital) ঃ** কোম্পানীৰ মূলধন ইয়াৰ অংশধাৰকসকলে যোগান ধৰে। অংশধাৰকসকলৰ সংখ্যা সীমিত নহয়। এই সংখ্যা কোম্পানীয়ে বিচৰা সংখ্যাৰ পৰিমাণৰ ভিতৰতহে সীমিত থাকে। অংশসমূহৰ লিখিত মূল্য তেনেই নামমাত্ৰ আৰু অংশধাৰকসকলৰ দেনা সীমিত। এই অংশসমূহ সহজে বিক্ৰী কৰি কোম্পানীয়ে প্ৰয়োজনীয় মূলধন সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে।

৪। **অংশৰ হস্তান্তৰযোগ্যতা (Transferability of Shares) ঃ** কোম্পানীৰ অংশসমূহ সহজে হস্তান্তৰ কৰিব পাৰি। যেতিয়াই অংশধাৰকসকলে বিনিয়োগ কৰা ধন ঘূৰাই পাবলৈ বিচাৰে তেতিয়াই তেওঁৰ অংশসমূহ বিক্ৰী কৰি তেওঁ ধন সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। এই বিশেষ

বৈশিষ্ট্যই কোম্পানীক নিশ্চিত কৰে যে কোম্পানীয়ে মূলধন ফিৰৎ দিব নালাগে। কোম্পানীৰ অংশসমূহ ষ্টক বিনিময় বজাৰত বা মুক্ত বজাৰত কিনা-বেচা কৰা হয়।

৫। **বৃহৎ পৰিসৰৰ মিতব্যয়িতা (Economies of large-scale) ঃ** বৃহৎ পৰিমাণৰ মূলধন আৰু পেশাদাৰী পৰিচালনাৰ বাবে কোম্পানী আৰ্হিৰ ব্যৱসায় সংগঠনে বৃহৎ আকাৰৰ ব্যৱসায় কৰিব পাৰে। সেয়ে কোম্পানী আৰ্হিৰ সংগঠনে বৃহৎ পৰিসৰৰ ব্যৱসায়ৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক সা-সুবিধাসমূহ উপভোগ কৰি মিতব্যয়িতা অৱলম্বন কৰিব পাৰে।

৬। **কৰ ৰেহাই (Tax relief) ঃ** কৰ আইনে কিছুমান উন্নয়নমূলক ৰেহাই, ৰপ্তানি বৃদ্ধিৰ বাবে কিছুমান পণ্যৰ ওপৰত মূল্য ৰেহাই আৰু পিছপৰা অঞ্চলত স্থাপন কৰা শিল্পৰ বাবে কিছুমান ৰেহাই অনুমোদন কৰিছে। কোম্পানীৰ ওপৰত একহাৰত (flat rate) আয়কৰ ধাৰ্য কৰা হয়। সেয়ে উচ্চ আয়ৰ কোম্পানীৰ কৰৰ দেনাৰ পৰিমাণ তুলনামূলকভাৱে কম হয়।

৭। **সম্ভাব্য বিপদৰ সুবিস্তৃতি (Diffused risk) ঃ** ব্যৱসায়ৰ সম্ভাব্য বিপদ অগনন অংশধাৰকসকলৰ মাজত ভগাই দিয়া হয়। সেয়ে প্ৰতিজন অংশধাৰকে নামমাত্ৰ পৰিমাণৰ সম্ভাব্য বিপদত অংশগ্ৰহণ কৰিব লাগে। এনে সুবিধা এজনীয়া ব্যৱসায় বা অংশীদাৰী ব্যৱসায়ৰ ক্ষেত্ৰত পোৱা নাযায়। এনে লোকচান এজনীয়া ব্যৱসায়ত মালিকজনে অকলে আৰু অংশীদাৰী ব্যৱসায়ৰ ক্ষেত্ৰত সীমিত সংখ্যক অংশীদাৰকেইজনে গাইগুটীয়াভাৱে বা যৌথভাৱে বহন কৰিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ঃ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ পাঁচটা প্ৰধান সুবিধা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

৫.৭ যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ অসুবিধাসমূহ (LIMITATIONS OF JOINT STOCK COMPANY)

যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ সীমাবদ্ধতা তথা অসুবিধাসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১। **অত্যধিক আইনৰ আনুষ্ঠানিকতা (Excessive legal formalities) ঃ** কোম্পানী গঠন কৰোঁতে বহুতো আইনৰ নিয়ম-কানুন অনুসৰণ আৰু বহুতো দলিল পঞ্জীয়কৰ ওচৰত দাখিল কৰিব লাগে। ই এক সময় খৰচী আৰু ব্যয়বহুল ব্যৱস্থা। কোম্পানীৰ প্ৰতিবেদনসমূহ সময়মতে দাখিল নকৰিলে শাস্তি বা জৰিমনা ভৰিব লাগে। এই সকলোবোৰ আনুষ্ঠানিকতাই কোম্পানীৰ গঠন কঠিন কৰি তোলে।

২। **প্ৰৱৰ্তকৰ দ্বাৰা প্ৰৱঞ্চনা (Fraud by promoters) ঃ** কেতিয়াবা কোম্পানীৰ গঠন প্ৰক্ৰিয়াত প্ৰবৰ্তকসকলে প্ৰতাৰণা কৰে। তেওঁলোকে কিছুমান দৰকাৰী তথ্য লুকুৱাই ৰাখে আৰু অংশধাৰকসকলক প্ৰতাৰণা কৰে। তেওঁলোকে হিচাপৰ বহীসমূহত তেওঁলোকৰ অনুকূলে সুবিধাজনক কৰি লয়। প্ৰৱৰ্তকসকল সাধাৰণতে ধনী ব্যক্তি হয়। তেওঁলোকে অংশধাৰকসকলৰ নিয়োজিত পুঁজিৰ বিনিময়ত অভিজ্ঞতা অৰ্জন কৰে, কিয়নো তেওঁলোকে ইয়াৰ বাবে কোনো লোকচান ভৰিব নালাগে।

৩। **অংশপত্ৰত ফট্‌কা (Speculation in shares) ঃ** কোম্পানীৰ অংশসমূহ মুকলি বজাৰত কিনা-বেচা কৰা হয়। এই ব্যৱস্থাই অনৈতিক কামত ইন্ধন যোগায়।

৪। **গোপনীয়তাৰ অভাৱ (Lack of secrecy) ঃ** কোম্পানীত গোপনীয়তা ৰক্ষা কৰাটো অতি কঠিন কাম। প্ৰতিটো বিষয় বহল পৰিসৰত আলোচনা কৰিব লাগে। ইয়াত পৰিচালনা আৰু কৰ্মীবৃন্দৰ মাজত স্বাৰ্থৰ বিবাদ ঘটি থাকে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে ধৰ্মঘট আৰু তলাবন্ধ কোম্পানীত এক নিয়মীয়া বৈশিষ্ট্যত পৰিণত হয়।

৫.৮ বিভিন্ন ব্যৱসায়িক সংগঠনৰ উপযোগিতা (SUITABILITY OF DIFFERENT BUSINESS ORGANISATIONS)

এটা বিশেষ আৰ্হিৰ সংগঠন নিৰ্বাচন কৰোতে বিবেচনাত ল'বলগীয়া কাৰকসমূহৰ বিষয়ে ইতিমধ্যে আলোচনা কৰা হৈছে। বিভিন্ন সংগঠনৰ উপযুক্ততাৰ কাৰকসমূহৰ বিষয়ে তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

এজনীয়া মালিকীস্বত্ব (Sole Trade Business) ঃ নিম্নলিখিত চৰ্তত এই আৰ্হিৰ সংগঠন উপযুক্ত হয়—

(ক) ব্যৱসায়টো সৰু হ'লে।

(খ) সীমিত পৰিমাণৰ বিত্তৰ প্ৰয়োজন হ'লে।

(গ) ব্যৱসায়ৰ কাম-কাজসমূহৰ গোপনীয়তা ৰক্ষা কৰিবলৈ বিচাৰিলে।

(ঘ) পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজনসমূহ সীমিত হ'লে।

(ঙ) কার্যক্ষেত্রৰ ক্ষেত্রফল তথা পৰিসৰ সীমিত হ'লে।

অংশীদাৰী ব্যৱসায় (Partnership Firm) ঃ

(ক) যেতিয়া কামকাজৰ পৰিসৰ অতি বেছি আৰু অতি কম নহৈ মধ্যম ধৰণৰ হ'লে।

(খ) পুঁজিৰ প্রয়োজনৰ পৰিমাণ অধিক হ'লে।

(গ) দেনাসমূহ আনৰ লগত ভাগ কৰিব বিচাৰিলে।

(ঘ) পৰিচালনাৰ প্রয়োজনসমূহ অধিক হ'লে।

(ঙ) ব্যৱসায়ৰ কামকাজৰ নিৰাপত্তা গুৰুত্বপূর্ণ হ'লে।

যৌথ কাৰবাৰৰ কোম্পানী (Joint stock company) ঃ

(ক) যেতিয়া কাম-কাজৰ পৰিসৰ অতি বৃহৎ হয়।

(খ) সদস্যসকলৰ দেনা সীমিত কৰিব লাগিলে।

(গ) বিত্ত প্রয়োজনৰ পৰিমাণ বহুত বেছি হ'লে।

(ঘ) মালিকীস্বত্ত্ব আৰু পৰিচালনাৰ পৃথিকীকৰণ আৱশ্যক হ'লে।

(ঙ) সম্ভাব্য বিপদৰ আশংকা (risk) বেছি হ'লে।

সমবায় সংগঠন (Co-operative Organisation) ঃ

(ক) লাভ অর্জন কৰাতকৈ সদস্যসকলক সেৱা প্রদানৰ প্রতি বেছি গুৰুত্ব দিলে।

(খ) উৎপাদনকাৰী আৰু গ্রাহকৰ মাজত থকা মধ্যস্থকাৰী ব্যক্তি পৰিহাৰ কৰিবলৈ বিচাৰিলে।

(গ) সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকৰ কল্যাণ আৰু আর্থিক উন্নতি কৰিবলৈ বিচাৰিলে।

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্রতিষ্ঠান (Public Enterprise) ঃ

(ক) প্রতিৰক্ষা, শক্তি আদি কৌশলী ক্ষেত্রৰ (strategic field) লগত জড়িত হ'লে।

(খ) বিনিয়োগৰ পৰিমাণ অতি বেছি হ'লে।

(গ) ব্যক্তিগত খণ্ড আগবাঢ়ি নাহিলে।

(ঘ) যেতিয়া ব্যক্তিগত খণ্ডৰ একচেতীয়া সুবিধা পৰিহাৰ কৰিব বিচৰা হয়।

(ঙ) লাভ সর্বাধিক কৰাৰ পৰিবর্তে সমাজক সেৱা আগবঢ়োৱাটো মুখ্য উদ্দেশ্য হয়।

(চ) যেতিয়া ৰাস্তাঘাট, ৰে'লপথ, যোগাযোগ, বেংকিং, বীমা আদি বুনিয়াদি বিষয়ক (Infrastructural) সা-সুবিধাৰ জৰিয়তে শিল্পখণ্ডৰ উন্নতি সাধন কৰিবলৈ বিচৰা হয় তেতিয়া ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্রতিষ্ঠান অপৰিহার্য হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ঃ তলৰ উক্তিসমূহ শুদ্ধ নে অশুদ্ধ নির্ণয় কৰক—

১) সমবায় সংগঠনসমূহ লাভ উপার্জন কৰাৰ উদ্দেশ্যে গঠন কৰা হয়।

২) যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ ক্ষেত্রত, অংশধাৰকসকলৰ দেনা সীমিত।

৩) ৰাজহুৱা প্ৰতিষ্ঠানত ব্যক্তিগত খণ্ডই সৰ্বাধিক বিনিয়োগ কৰে।

৪) ব্যৱসায়ৰ কাম-কাজৰ পৰিসৰ সৰু হ'লে যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ আৰ্হি উপযুক্ত হয়।

৫.৯ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়ত আমি নিম্নলিখিত দিশসমূহ আলোচনা কৰিলো—

- কোম্পানী হৈছে উমৈহতীয়া কার্য সম্পাদনৰ বাবে গঠন কৰা এক স্বেচ্ছাধীন সংঘ, যাৰ মূলধন বিভাজিত ৰূপত সংগ্রহ কৰা হয় আৰু প্রতিটোকে অংশ হিচাপে জনা যায়।
- কোম্পানী হৈছে কৃত্রিম বৃত্তি। ইয়াৰ জীৱনকাল স্থিৰস্থায়ী। ইয়াৰ উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ থাকে।
- যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ যেনে— সীমিত দেনা, গণতান্ত্রিক পৰিচালনা, উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ ইত্যাদি।
- কোম্পানীসমূহ নিবন্ধন, দেনা আৰু মালিকীস্বত্বৰ ভিত্তিত বিভক্ত কৰিব পাৰি।
- যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ সুবিধাসমূহ হ'ল— স্থায়ী অস্তিত্ব, সীমিত দেনা, বৃহৎ পৰিমাণৰ মূলধনৰ প্রাচুর্যতা আদি।
- যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ অসুবিধাসমূহ হ'ল— অত্যাধিক আইনী আনুষ্ঠানিকতা, গোপনীয়তাৰ অভাৱ ইত্যাদি।
- বিভিন্ন ব্যৱসায় সংগঠনৰ উপযোগিতা।

৫১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Chhabra, T. N. and Chhabra, Sandhya; *Business Studies*; Karol Bagh, New Delhi: Arya Publication.
2) Gandhi, Poonam; *Business Studies*; Nai Sarak, Delhi: Dhanpat Rai & Co.
3) Pathak, R. K., Kalwar, M.C.; *Business Studies*; Ram Nagar, New Delhi: S. Chand & Company Ltd.
4) Robbins and Coulter; *Management*; Delhi: Prentice Hall.

৫.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ আইনৰ দ্বাৰা সৃষ্ট কৃত্রিম ব্যক্তি, সীমিত দেনা, চিৰন্তন অনুক্রম (স্থায়ী জীৱনকাল), গণতান্ত্রিক পৰিচালনা, উমৈহতীয়া ছীল-মোহৰ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ স্থায়ী অস্তিত্ব, সীমিত দেনা, পর্যাপ্ত পৰিমাণৰ মূলধন, অংশৰ হস্তান্তৰযোগ্যতা, বৃহৎ পৰিসৰৰ মিতব্যয়িতা, কৰ ৰেহাই, সম্ভাব্য ক্ষয়-ক্ষতিৰ তথা বিপদৰ সুবিস্তৃতি।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (১) অশুদ্ধ (২) শুদ্ধ (৩) অশুদ্ধ (৪) অশুদ্ধ

৫.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ঃ ব্যক্তিগত আৰু ৰাজহুৱা কোম্পানীৰ নিম্নতম আৰু সর্বাধিক সদস্যৰ সংখ্যা উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ মলিকীস্বত্বৰ ভিত্তিত বিভিন্ন প্রকাৰৰ কোম্পানীৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ ব্যক্তিগত কোম্পানীৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন ৪ঃ ৰাজহুৱা কোম্পানী কি?

প্রশ্ন ৫ঃ দেনাৰ ভিত্তিত কোম্পানীসমূহ শ্রেণীবিভাগ কৰক।

প্রশ্ন ৬ঃ ব্যক্তিগত কোম্পানীৰ তিনিটা বিশেষ বৈশিষ্ট্য কি কি?

প্রশ্ন ৭ঃ কৃত্রিম ব্যক্তি হিচাপে এটা যৌথ কাৰবাৰ কোম্পানীৰ অৱস্থিতি বর্ণনা কৰক।

*** ***** ***